

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
EVANGELICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Bakalářská práce

Senioři ve společnosti a rodině

Ilona Votavová

Katedra: Pastorační a sociální práce
Vedoucí práce: PhDr. Soňa Třísková
Studijní program: B7508 Sociální práce
Studijní obor: 614R030 Pastorační a sociální práce

Praha 2016

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci s názvem Senioři ve společnosti a rodině napsala samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů.

V Praze dne 5. 5. 2016

Ilona Votavová

Bibliografická citace

Senioři ve společnosti a rodině [rukopis] : Bakalářská práce / Ilona Votavová; vedoucí práce: PhDr. Soňa Třísková. – Praha, 2016. – 56 s.

Anotace

Bakalářská práce se zabývá postavením seniorů ve společnosti, v rodině a specifickým významem seniorů pro nejmladší generaci – generaci vnoučat. V první části se práce nejprve zaměřuje na změny, které nejvíce ovlivňují stárnoucí generaci a její život. Jedná se především o změny ve fyzické oblasti, změny v psychice, potřebách i sociální oblasti. V práci je zdůrazněn vývojový úkol stáří, který má rozhodující vliv na kvalitu života a spokojenost ve stáří, ale také na význam seniora pro okolí. V hlavní části se práce zabývá postavením seniorů ve společnosti z hlediska pohledu médií a politické scény, plynule pak přechází k výzkumu postoje české veřejnosti k významu seniorů ve společnosti a rodině. Kapitola život seniorů v rodině uvádí práce nahlédnutím na život seniorů v rodině během historie. Zabývá se tím, jak se v poslední době proměnila role jednotlivých členů rodiny, jakým způsobem se proměnilo mezigenerační soužití, a jaká jsou úskalí mezigenerační komunikace v současnosti. Všechny tyto pohledy pomáhají porozumět významu a postavení seniorů v rodině v současné době. Na závěr se práce věnuje specifickému vztahu seniorů a vnoučat. Kromě základní pomoci při péči o vnoučata, jsou prarodiče také určitou pojistku pro krizové situace, ale mají také nezastupitelnou roli v předávání kontinuity života, vytváření živoucího vztahu k minulosti, či jsou modelem, jak řešit různé situace a v neposlední řadě dodávají vnoučatům odvalu vypořádat se s nástrahami života.

Klíčová slova

Stáří, senior, rodina, společnost, prarodiče, vnoučata.

Summary

Title: Seniors in the Society and Family

This thesis deals with the status of the elderly in the society and family and with the specific value of seniors for the youngest generation, the generation of grandchildren. The focus of the first part of the thesis lays on the main changes that affect the aging generation and its. These are primarily physical changes, mental changes, changes of needs, and changes in social area. The thesis emphasizes the developmental role of old age that has a decisive influence on quality and satisfaction of life in old age but also on the importance of seniors for their neighborhood. In the main part, the thesis deals with the status of seniors in society, both in terms of media presentation and political scene. It continues with a research on the attitudes of the Czech public towards the importance of seniors in the society and family. The chapter on the life of seniors in family starts with a look at the elderly life within families throughout history. It shows how the roles of individual family members have changed recently, how the cohabitation of generations has changed, and what the pitfalls of contemporary generational communication are. All these insights facilitate understanding of the value and status of seniors within families today. At the conclusion, the thesis deals with the specific relationship of seniors and grandchildren. In addition to the basic help with the care of grandchildren, the grandparents present certain backing in emergencies; they also have an irreplaceable role in conveying the continuity of life, and creating a lively relationship to the past. They are a model of how to deal with different situations, and ultimately, they give their grandchildren the courage to deal with rigors of life.

Keywords

Old age, senior, family, society, grandparents, grandchildren.

Poděkování

Chtěla bych poděkovat vedoucí práce PhDr. Soně Třískové za odborné vedení, cenné rady a připomínky.

Také děkuji všem ostatním lidem, kteří mne v psaní práce podporovali a motivovali.

Obsah

1 Úvod	7
2 Stáří.....	10
2.1 Definice stáří.....	10
2.2 Charakteristika změn ve stáří	10
2.2.1 Fyzické změny	10
2.2.2 Psychické změny	11
2.2.3 Změny potřeb seniorů	12
2.2.4 Sociální změny	15
2.3 Vývojový úkol stáří	15
3 Sociální prostředí a seniori	21
3.1 Senior a společnost	21
3.1.1 Mediální obraz stáří	22
3.1.2 Ageismus	22
3.1.3 Vztah české veřejnosti k seniorům	25
3.1.4 Význam seniorů pro společnost.....	26
3.2 Senior a rodina.....	29
3.2.1 Historický vývoj významu seniorů v rodině.....	30
3.2.2 Změna rolí v současné rodině.....	33
3.2.3 Mezigenerační soužití.....	34
3.3 Vztah seniorů a vnoučat	38
3.3.1 Role prarodiče.....	38
3.3.2 Předpoklady a úskalí interakcí mezi generacemi	42
3.3.3 Význam prarodičů pro vnoučata.....	44
4 Závěr.....	51
Seznam literatury	54

1 Úvod

V této práci bych se ráda zabývala postavením seniorů ve společnosti od nejširšího smyslu slova až k úzkému společenství v rodině a specifickému vztahu mezi seniory a vnoučaty.

Postavení seniorů ve společnosti poměrně důležité téma, protože v současné době stále přibývá seniorů a ubývá mladší generace a tento trend se bude do budoucna zvyšovat, protože dle statistiky se předpokládá procentuální zvýšení seniorů ve společnosti. Někdy se může zdát, že společnost seniory opovrhuje, že senioři pro společnost nemají význam, protože velmi často čteme v inzerátech, že společnost vyhledává „mladé, perspektivní, přizpůsobivé“ jedince, o šedinách a zkušenostech stáří se nikde nepíše. Pro starší není tolik uplatnění, přestože starší lidé mají větší životní zkušenosti. V Bibli Hospodin nabádá svůj lid: „Před šedinami povstaň, starci prokaž čest a měj v úctě svého Boha.“. Ale nezdá se, že je to realita dnešní doby. Čím je tento vývoj způsoben? Možná na to má vliv to, že dnešní doba se tak rychle vyvíjí, že starší lidé během několika desítek let už nemusí rozumět novým vymoženostem, které jsou mladými zcela běžně používané, pro starší generaci je to pak handicapem. Myslím, že v dřívějších dobách měla starší generace větší respekt, a to nejen v dobách kdy stařešinové byli vůdci rodu, ale že i v dobách ne tak dávných byli starší lidé ve větší vážnosti než dnes. Isabela Hauserová-Schönerová¹ píše, že mnoho dnešních lidí, nikdy nežilo se svými prarodiči, a jen někteří byli schopni se na ně rozpomenout a vyprávět nějaký příběh, který od nich slyšeli. Mnozí strávili své dětství v tzv. užší rodině, znali dobře jen rodiče a sourozence.

Za stejně důležitou můžeme považovat otázku postavení seniorů v rodině, jejich význam pro rodinu a zvláště pak pro nejmladší generaci

¹ Hauserová-Schönerová, Isabella. Děti potřebují prarodiče. Praha : Portál 1996. s. 9.

vnoučat. Otázka seniorů a mladé generace je také poměrně velkým tématem dnešní doby, což odráží znepokojivé zprávy sdělovacích prostředků, jak si na následujících stránkách řekneme.

V práci se nejprve krátce zaměříme na změny, které se dotýkají starší generace. Zmíníme se o tělesných a sociálních proměnách, o potřebách seniorů, ale také o vývoji postojů k seniorům a rolí v rodině z hlediska historického, protože to jsou záležitosti, které ovlivňují každodenní život seniorů a jejich sociální vztahy. Neméně důležitým tématem, pro tuto práci, a především pro vlastní význam seniorů pro společnost a rodinu, je zvládnutí vývojového úkolu stáří, s kterým se v práci také seznámíme.

V hlavní části práce se zaměříme na otázky, jak se na seniory a jejich význam pro společnost dívají média a politická scéna, a jakým způsobem hodnotí místo a význam seniorů většinová společnost. V druhé polovině hlavní části přesuneme těžiště zájmu na postavení staršího člověka v rodině. Zmíníme se o tom, jaké bylo postavení seniorů v minulosti, jak se v poslední době proměnila role jednotlivých členů rodiny, ale také jak se proměňuje mezigenerační soužití, a jaká jsou jeho úskalí. To nám pomůže, abychom mohli lépe pochopit současnou situaci seniorů a jejich význam v dnešní době.

V souvislosti s hlavním cílem práce si musíme položit několik otázek, které budou prolínat celé téma práce, a které budeme v práci zkoumat: Jaký byl vztah k seniorům v dřívějších dobách? Proč se význam starší generace v dnešní době tak prudce mění? Jaké je postavení a význam seniorů pro společnost v současné době? Čím je tento stav ovlivněn? Jaké je postavení a význam seniorů v rodině? Čím je tento stav ovlivněn? Mají senioři ještě nějaký význam pro nejmladší generaci, generaci vnoučat?

Pro bakalářskou práci využívám literárních zdrojů především českých, ale také zahraničních autorů. Vzhledem k tomu, že k tématu již existuje dostatek výzkumů z nichž čerpám, upustila jsem od výzkumu vlastního.

Zvláštní pozornost věnuji souboru demografických studií Petra Saka a Karolíny Kolesárové Sociologie stáří a seniorů, kde jsem našla konkrétní přínosný materiál ohledně veřejného mínění na význam seniorů pro společnost a rodinu. Ale využila jsem i další demografické a sociální výzkumy Ladislava Rabušice, Dany Hamplové nebo Iva Možného.

2 Stáří

„Zdravé děti se nebudou bát života, jestliže jejich předkové budou mít dost integrity, aby se nebáli smrti“

E. H. Erikson

2.1 Definice stáří

Stáří představuje poslední úsek lidského života. V současné době, kdy se lidé dožívají v průměru vyššího věku než dříve, zaujímá stáří v poměru k celkové délce lidského života významnou část. Autoři rozlišují několik kategorií seniorského věku. Říčan² a Vágnerová³ uvádějí, že seniorský věk začíná od 60 let, zatímco Langmeier a Krejčířová⁴ směřují začátek stáří do věku 65 let. Stáří můžeme rozdělit do dvou fází – časně a pozdní stáří, věkovou hranicí je 75 let a uvedení autoři se na ní shodnou.

U každého jedince probíhá rychlost stárnutí individuálně. Je možné se setkat s ženami nebo muži ve „zralém věku“, kteří svou vitalitou a elánem předčili mnohé mladé lidi.

2.2 Charakteristika změn ve stáří

2.2.1 Fyzické změny

Viditelným znakem stárnutí jsou biologické změny. Tělesné tkáně jako pokožka, svaly začínají ztrácet elasticitu. Buňky obsažené v celém těle ztrácejí svou původní výkonnost a to má ničivý účinek na fungování orgánových

² Říčan, Pavel. Psychologie. Praha: Portál 2005. s.276

³ Vágnerová, Marie. Vývojová psychologie II. dospělost a stáří. Praha: Nakladatelství Karolinum 2007. s.299.

⁴ Langmeier, J., Krejčířová, D. Vývojová psychologie. Praha: Grada Publishing 1998. s.161

soustav. Vylučovací soustava zpomaluje svou činnost, trávicí soustava je méně zdatná při vstřebávání živin. Dochází k úbytku svalové hmoty a síly zbývajících svalů. Dýchací soustava dokáže zajistit jen menší přívod kyslíku. Krevní řečiště v těle se zužuje, a to má za následek namáhavější fungování oběhové soustavy, současně s tím se snižuje výkonnost srdce. Tyto změny mají nepříznivý vliv na fungování mozku a tím i na činnost psychiky. Lidé jsou proto více náchylní na různé kardiovaskulární choroby, mozkové příhody, mají sklony k onemocnění demencí a dalšími chorobami. Stuart-Hamilton také uvádí, že v tomto období se zhoršují funkce smyslových orgánů. K jejich degeneraci dochází již od časně dospělosti, ale nyní se zhoršující stav často projeví zásadněji.⁵ Tento vývoj se dá částečně ovlivnit životní stylem a dobrou životosprávou, ale záleží především na genetické vybavenosti.

2.2.2 Psychické změny

Ve stáří dochází k proměně většiny kognitivních funkcí, přestože jejich zhoršení nebývá rovnoměrné. Typickým příznakem stárnutí je zpomalení psychických funkcí, snižování kvality percepce, zhoršování pozornosti a paměti.⁶ Stuart-Hamilton v knize Psychologie stárnutí píše, že na otázku stáří a inteligence, je rozšířen názor, že stáří s sebou nese větší moudrost, ale menší důvtip nebo bystrost. Vědecky je toto myšlení podpořeno dvěma experimentálně měřitelnými druhy inteligence. Jedná se jednak o fluidní inteligenci, kterou můžeme definovat jako schopnost řešit problémy, pro které neexistuje řešení získané na základě vzdělání nebo zkušenosti dané kultury, v těchto zkoumání se klade důraz na rychlost při řešení úkolů. Tuto fluidní inteligenci můžeme vnímat jako důvtip. Druhou formou inteligence je krystalická inteligence, která vychází z množství vědomostí, získaných

⁵ Stuart-Hamilton, Ian. Psychologie stárnutí. Praha: Portál, 1999. s. 22-34.

⁶ Vágnerová, Marie. Vývojová psychologie II. dospělost a stáří. Praha: Nakladatelství Karolinum 2007. s.333

během života. Krystalická inteligence svým charakterem odpovídá moudrosti. Autor píše, že pozdější studie téměř bezvýhradně uznávají, že fluidní inteligence s věkem slábne, zatímco krystalická inteligence zůstává téměř nedotčena. Tento fakt musíme však vnímat všeobecně, protože někteří jedinci mohou změnám podmíněným věkem velice dobře odolávat.⁷

V průběhu stáří dochází k celkovému zklidnění emočního prožívání, klesá intenzita a frekvence některých emocí, ale postupně může narůstat i citová dráždivost. Emoční regulace se projevuje jak ovládním nálad, tak koncentrací na prevenci nepříjemných pocitů. V období pokročilejšího stáří se člověk musí vyrovnávat s přibývajícím množstvím potíží a ztrát, po 80. roce často dochází ještě k úbytku rozumových schopností, který se projeví v méně obvyklých situacích.⁸

2.2.3 Změny potřeb seniorů

V průběhu stáří se mění mnohé potřeby, biologické i psychické. Stárnutí je charakteristické poklesem potřeby nových podnětů a zkušeností či ochoty nevyhnutelnou změnu akceptovat a vzestupem důrazu na jistotu a stabilitu. Adaptace na toto období je spojena s větší koncentrací na sebe sama, na uspokojení vlastních potřeb, což vyplývá ze zhoršení některých fyzických i psychických kompetencí. Starší člověk je nucen zabývat se sám sebou, protože různé běžné věci dělá s vynaložením většího úsilí či dokonce s pomocí jiné osoby.⁹

⁷ Stuart-Hamilton, Ian. Psychologie stárnutí. Praha: Portál, 1999. s. 54.

⁸ Vágnerová, Marie. Vývojová psychologie II. dospělost a stáří. Praha: Nakladatelství Karolinum 2007. s. 349, 414

⁹ Vágnerová, Marie. Vývojová psychologie II. dospělost a stáří. Praha: Nakladatelství Karolinum 2007. s. 344-347.

1. *potřeba stimulace a otevřenost novým zkušenostem.* Ve stáří obvykle klesá potřeba nových, silných zážitků. Starší lidé preferují symbolické setrvávání ve světě, který je minulostí a s nímž se identifikovali. To se projevuje častým vzpomínáním, uchováváním starých věcí, fotografií, dopisů, zájmem o starší knihy, filmy apod.
2. *potřeba sociálního kontaktu.* Starší lidé potřebují dostatek sociálních podnětů, ale zároveň i své soukromí. Senioři preferují kontakty se známými lidmi, které posilují jejich pocit jistoty a zároveň je příliš nezatěžují, protože vědí, co od nich očekávat. Vágnerová k tomu píše, že senioři prožívají své stáří v rámci několika sociálních skupin:¹⁰

- Rodina je nejvýznamnější sociální skupinou, může zahrnovat nejenom soužití s partnerem, ale i kontakt s rodinami dětí a sourozenců.
- Přátelé a známí ze sousedství, popřípadě lidé, s nimiž senioři sdílejí nějaké aktivity, představují možnost dalších sociálních kontaktů. Starší člověk si může v rámci těchto kontaktů udržet mnoho sociální kompetence, které v rámci rodiny nepotřebuje, a tudíž ani neužívá.
- Společenství obyvatel určité instituce jako např. nemocnice nebo domov důchodců, v jehož rámci starší člověk sdílí s ostatními totéž teritorium a určitý styl života, a může si tak i zde vytvořit hlubší vztahy.

Sociální kontakty ve stáří komplikují problémy jako je nedoslýchavost, problémy s pamětí, celkové zpomalení v komunikaci. Při naslouchání se senior musí více soustředit a to ho unavuje. Pomalé vybavování a vyprávění zase

¹⁰ Vágnerová, Marie. Vývojová psychologie II. dospělost a stáří. Praha: Nakladatelství Karolinum 2007. s. 350.

vyžaduje dostatek trpělivosti, zvláště od mladší generace, jinak je komunikace nemožná. Starší lidé mohou mít, z různých důvodů, také potíže v porozumění textu či v obsahu komunikace. V komunikaci starších lidí začínají převažovat témata, která jsou zaměřena na zdraví, rodinné vztahy a vzpomínky na dřívější události.

3. *potřeba jistoty a bezpečí* bývá ve stáří intenzivnější a její uspokojení významnější, než bylo ve středním věku. Senioři si uvědomují ubývání svých sil a dříve samozřejmých schopností. Snižuje se jejich sebedůvěra a roste vědomí nutnosti přijmout pomoc. Starší lidé se více fixují na vlastní rodinu, na partnera, děti i vnuky, častěji od nich vyžadují potvrzení svého významu a své pozice v rodině. Potřebují mít jistotu, že někam patří. S tím souvisí i potřeba blízkosti.
4. *potřeba seberealizace* ve stáří se mění, starší člověk kompenzuje odchod do důchodu někdy zdůrazňováním minulých výkonů nebo prostřednictvím identifikace s blízkým člověkem, většinou s dítětem nebo vnukem, jehož úspěchy jsou prožívány jako vlastní. Někdy může tato potřeba vyhasínat, mnozí starší si nepotřebují nic dokazovat, protože na většinu ambicí rezignovali.
5. *potřeba otevřené budoucnosti a naděje*. Starší lidé mají obavy z nemoci, opuštěnosti a bezmoci. Přijatelná je pro ně představa vlastní soběstačnosti a sebeúcty. Starší člověk musí přijmout nevyhnutelnost vlastní smrti a těšit se existencí zachovalých hodnot. Vnímání vlastní budoucnosti se neomezuje pouze na vlastní existenci, ale další možností je duchovní přesah, který dává smysl omezené, konečné vlastní existenci. Vyrovnat se s nutností změny smyslu vlastního života je důležitým a také obtížným úkolem stáří.

2.2.4 Sociální změny

Jednou z nejvýznamnějších změn v sociální oblasti je odchod do důchodu. Ukončením profesní činnosti symbolicky člověk odchází ze společnosti do svého soukromí. Období důchodu může být chápáno jako doba, která nemá jasně vymezený obsah. Po odchodu do důchodu se mění a přehodnocují nejen role, ale v závislosti na tom i hodnoty a postoje. Nově nabytá svoboda se může snadno stát zátěží, protože ji lidé neumějí využít. Problém pocitu prázdnoty života v důchodu často spočívá v tom, že si lidé zvykli být manipulováni, akceptovat nějaký program a řídit se podle něj. V době důchodu si však člověk musí program vytvořit sám. Odchod do důchodu může ovlivnit všechny složky osobnosti, postoj ke světu i k sobě samému. Může vést ke kognitivnímu zpohodlnění, ale i k rozvoji některých schopností a aktivit.¹¹

Senioři prožívají své stáří v rámci několika sociálních skupin, nevýznamnější je rodina, ať už zahrnuje pouze partnera či kontakt s rodinami dětí a sourozenců. Další možností sociálních kontaktů jsou přátelé a známí. Starší člověk většinou nehledá nové známé, ale prohlubuje vztahy s užším množstvím lidí. Poslední možností jsou kontakty s obyvateli určité instituce např. nemocnice či domova důchodců.¹²

2.3 Vývojový úkol stáří

Podle teorie psychosociálního vývoje E. H. Eriksona má člověk na sklonku svého života dosáhnout opravdové osobní integrity, česky celistvosti. V pojetí vlastního života to znamená přijmout vlastní životní příběh jako něco,

¹¹ Vágnerová, Marie. Vývojová psychologie II. dospělost a stáří. Praha: Nakladatelství Karolinum 2007. s. 355-364

¹² Vágnerová, Marie. Vývojová psychologie II. dospělost a stáří. Praha: Nakladatelství Karolinum 2007. s.350.

co muselo být a co nezbytně nemohlo být jinak. Tento postoj vychází z poznání pravdivého příběhu svého života jako celku, smíření se s tím, co bylo a jak to bylo. Člověk musí uzavřít proběhlé, odpustit, co je potřeba, a zároveň přijmout odpuštění, pokud vnímá, že v něčem selhal. Být připraven v pokoji odejít. Zkušenosti prožité během celého života obecně mění vztah k životu, umožňují nadhled. Taková integrita či moudrost je patrná u zralých lidí.

Říčan uvádí, že celistvost lidského života znamená zejména čtyři věci¹³:

1. *Poznání pravdy* příběhu, kterým byl můj život jako celek.
2. *Smíření s tím, co bylo* – uzavřít to, odpustit a přijmout odpuštění, být připraven v míru odejít.
3. *Domov* – je čas pochopit, kde mám své kořeny, kam patřím, čeho jsem částí: kterého kraje, kultury, národa – snad i Země a vesmíru.
4. *Moudrost*, kterou lze najít ve filozofii a ve víře - včas, dokud rozum nevyhasne, se má starý člověk naplno otevřít tomu nejlepšímu, co ho chce oslovit.

Tento úkol není jednoduchý, protože stáří s sebou nese ztráty, hrozící bezmoc, samota a bolest, umírání a smrt, ale i vědomí osudných chyb, které jsme udělali, zmařených šancí, jež se nikdy nevrátí – to vše na starého člověka občas zaútočí a je možné podlehnout zoufalství, které toto období neustále ohrožuje. Není jistě náhoda, že po šedesátce počet suicidií stále stoupá. Na vlastní integritě je třeba tvrdě pracovat a opakovaně se k ní probíjovat.¹⁴

¹³ Říčan, Pavel. Psychologie. Praha: Portál 2005. s. 277.

¹⁴ Říčan, Pavel. Psychologie. Praha: Portál 2005. s. 277.

Livingston vyjadřuje význam tohoto obtížného životního období takto¹⁵:

„Stárnout není pro slabochy“ je výrok, který přesně vyjadřuje nesnáze, jimž čelí staří lidé ve společnosti posedlé mládím. Naší možná poslední povinností je přenést se přes fyzické rány, jež přináší stárnutí, s důstojností a bez sebelítosti. Schopnost vyrovnaně uvažovat o blížícím se konci nám nakonec umožňuje chovat se statečně. Dokážeme-li si uchovat smysl pro humor a zájem o ostatní, i když už opona klesá, poskytneme tak těm, kdo nás přežijí, cosi nesmírně hodnotného.

Myšlenku významu naplnění tohoto vývojového stádia pro následující generace vyjádřil před Livingstonem již E. H. Erikson: „*Zdravé děti se nebudou bát života, jestliže jejich předkové budou mít dost integrity, aby se nebáli smrti*“¹⁶

Vágnerová píše, že v pozdějším stáří je již úkol dosažení integrity obvykle splněn a většina starších seniorů je smířena s realitou, včetně aktuálních i očekávaných limitů. Zoufalství z toho, co člověk v životě nestihl, a které příležitosti nevyužil, starý člověk často považuje za nesmyslné ulpívání na něčem, co ztratilo svůj význam. Pozdní stáří dovoluje zpětný pohled na vlastní život, který se z hlediska pozdního věku jeví jinak než dřív. Jedná se v tomto období o finální stupeň dosažení životní moudrosti. Jde o moudrost pokory, která může být relativně silná, protože počítá se ztrátami, jež z hlediska tohoto životního období již nejsou tak podstatné. V každém období života by měl mít člověk nějaký cíl, ale v pozdním stáří má už jenom jeden úkol: úspěšně zvládnout definitivní dotvoření vlastní identity, která dává retrospektivní význam uplynulému životu a prospektivní význam jeho konci, tj. smrti.

¹⁵ Livingston, Gordon. Příliš brzy starý, příliš pozdě moudrý. Praha: Nakladatelství Pavel Dobrovský - BETA 2006. s.75-81.

¹⁶ Langmeier, J., Krejčířová, D. Vývojová psychologie. Praha: Grada Publishing 1998. s.231

Stuart-Hamilton doplňuje úkol integrity informací o rozšíření Eriksonovy teorie Peckem, který uvedl, že během stáří je třeba řešit tři konflikty¹⁷:

1. Diferenciace ega versus lpění na pracovním zařazení. Člověk, který odejde do důchodu, ztrácí spolu se zaměstnáním i svůj status a s ním spojené sebehodnocení. Důchodci si proto musí najít něco, co by vyjadřovalo jejich jedinečnost a čím by si „zasloužili“ vážnost.
2. Transcedence těla versus zabývání se tělem. Pro většinu lidí je stárnutí spojeno se zhoršujícím se zdravím, což má dopad na jeho aktivity. Musí se naučit překonávat obtíže či dokonce se naučit radovat z fyzicky nenáročných aktivit, jinak bude zažívat zklamání.
3. Transcedence ega versus zabývání se egem. Tento konflikt pro člověka znamená vyrovnat se s faktem, že dříve nebo později zemře.

Na závěr několik citátů o tom, že člověk, který se naučil umění života, úspěšně prožívá i své stáří a je schopen odhalit jeho specifické hodnoty:

„Už jsem s Márou Cimlerovou mluvila. Vyprávěla, vzpomínala, plakala. Je to až neuvěřitelné, ale poslední desetiletí, kdy byl její manžel Karel jen na vozíku, byla prý nejkrásnější. Nehádali se o hlouposti, nežárlili na sebe, nevytahovali se a nesoupeřili, ale četli společně knížky, povídali si o nich, poslouchali koncerty z rádia. Manžel, tedy Karel, se prý k ní choval jako zamlada. Byl nesmírně pozorný, sděloval jí své postřehy, rozebíral myšlenky z přečtených knih, nahlas o nich uvažoval a snažil se jí přiblížit svět jiných hodnot. ,Viš, byl ve stáří a při své nemohoucnosti nesmírně trpělivý, duševně bohatý, pozorný, za všechno hezky poděkoval, ocenil mou péči a zavedl mě do světa knih a umění, do světa, který jsem předním vůbec neznala... A představ si, on mne

¹⁷ Stuart-Hamilton, Ian. Psychologie stárnutí. Praha: Portál, 1999. s. 155.

ve stáří, bez nohou prováděl po světových galeriích. Odpoledne, když jsem umyla nádobí, jsme si vzali šálek čaje a třeba hodinu jsme spolu prohlíželi jeden jediný obraz v knize. Karel někdy jednotlivé části obrazu zakrýval, takže ostatní detaily lépe vynikly a celý obraz byl bohatší. Já jsem viděla víc než dříve, začala jsem prožívat krásu...“¹⁸

„Vůbec nechápu, proč si lidé myslí, že stáří je smutné! Cožpak dětství, mládí, dospělost nemají své vlastní a zvláštní krize, bolesti a nepříjemnosti, jež k nim patří a jsou do nich neoddělitelné? Bez stáří by náš život nebyl celý a bez smrti by nebyl ukončen.“¹⁹

„Dnes vím, co je či bylo v životě důležité a co jsem měla přehlížet. Vím, kde a jaké jsem udělala chyby, vím, co bylo zbytečné.“²⁰

„Stárnoucí člověk už není ani tak řidič, jako spíš pasažér. Ale i „vézt se“ je a může být hezké. Proto ve stáří člověk nechce objevovat nové, ale spíše si jen ujasňovat to, co prožil, a pochopit to, co dříve nepochopil. Vlastní minulost náhle vidíme jinak, neboť naše paměť zpětně náš život nefotografuje, ale spíše kreslí.“²¹

*„Stárnoucí Johann Wolfgang Goethe sděluje Carlu Friedrichovi Zolterovi:
„Snad ti smím sdělit, jaké zakouším štěstí, že mě v mém vysoké věku napadají myšlenky, jejichž důsledné prozkoumání a realizace by stály za to, zopakovat si život ještě jednou““²²*

¹⁸ Šiklová, Jiřina. Deník staré paní. Praha: Kalich 2003. s. 107 – 108.

¹⁹ Šiklová, Jiřina. Deník staré paní. Praha: Kalich 2003. s. 111.

²⁰ Šiklová, Jiřina. Deník staré paní. Praha: Kalich 2003. s. 122.

²¹ Šiklová, Jiřina. Deník staré paní. Praha: Kalich 2003. s. 123.

²² Grun, Anselm. Umění stárnout. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 2009. s. 63.

„Frankfurtský psychiatr Heinrich Hoffmann, tvůrce dětské pohádkové postavičky ‚Ježípetra‘, píše roku 1879 Theodoru Curtiovi: ‚Nerozumím tomu, že si tolik lidí stěžuje na stáří a děsí se ho. Já v těch životních omezeních, kterým je starý člověk vystaven, shledávám tolik pohody, tolik klidu a pokoje, že jako životní optimista i tuto životní etapu pokládám za tu nejlepší, stejně jako všechny, kterými jsem už prošel.‘“²³

²³ Grun, Anselm. Umění stárnout. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 2009. s. 63.

3 Sociální prostředí a seniori

V této kapitole se zaměříme na vztah společnosti k seniorům a na význam seniorů pro společnost. Tyto oblasti budeme zkoumat díky již provedeným sociálním výzkumům, které nám celou situaci fundovaně nastíní. Ukáží, jaký je nám podáván pohled pomocí médií na otázku života seniorů ve společnosti, jaký je postoj politické scény. V závěru kapitoly se podrobněji zaměříme na postoj české populace k významu seniorů. Podíváme se do podrobných sociologických výzkumů Petra Saka a Karolíny Kolesárové²⁴, kteří se zabývají postoji české veřejnosti k seniorům v oblasti ekonomické, společenské a filozoficko-antropologické.

3.1 Senior a společnost

Dle Saka a Kolesárové²⁵ je v současné složité době je obtížné se orientovat ve společenském vědomí, v názorech, hodnotách a postojích populace, která je ovlivněna politiky a médii. Není ovlivňována vytvářením názorů a postoji z komunikace s ostatními lidmi tváří v tvář, jak to bývalo donedávna. V nejistotě, aby člověk „nevybočil z řady“ přijímá jednostranné názory, kterými ho bombardují média a politika. Výše uvedení autoři však přesto z výzkumu zjistili, že názory a postoje české populace na fenomény stáří jsou stále odlišné od názorů politiků a jejich důchodových expertů.

²⁴ Sak, Petr. Kolesárová, Karolína. Sociologie stáří a seniorů. 1. vyd. Praha: Grada Publishing 2012. s. 157-165.

²⁵ Sak, Petr. Kolesárová, Karolína. Sociologie stáří a seniorů. 1. vyd. Praha: Grada Publishing 2012. s.157.

3.1.1 Mediální obraz stáří

Iva Holmerová v knize Vybrané kapitoly z gerontologie²⁶ píše, že v současné době se objevuje několik zdánlivě protichůdných trendů ve vztahu ke stáří. Naše současná společnost vytlačuje obraz stáří ze svého vědomí, a to nikoli pouze individuálně, ale také díky médiím, která se příliš pozitivním zobrazováním stáří nezabývají. Televizní reklamy pokrývají pohled na stáří, stará tvář je využívána pouze pro reklamu na pomůcky pro inkontinenci a farmaceutické firmy zdůrazňují potřebu léčit si poruchy paměti. Zprávy nám přinášejí staré lidi jako příjemce důchodu, služeb nebo jako oběti skandálů. Čím dál častěji slyšíme, jak různé firmy vymýšlejí strategie, aby obelstily seniory, manipulovaly je k tomu, aby si za nehorázné ceny koupili zboží, které nepotřebují nebo podepsali úhradu služby, která je pro ně nevýhodná.

Media mají nezpochybnitelný vliv na zhoršování vztahu mezi mladou a starou generací. Jako příklad můžeme uvést také patologický klip Zelenky, Issové a Mádlů Přemluv bábu, přemluv dědu vysílaný Českou televizí. Důsledkem toho bylo vyvolání agresivity ve společnosti a na internetu ve vztahu k seniorům.²⁷

3.1.2 Ageismus

V encyklopedii Wikipedia je ageismus definován jako „věková diskriminace, ideologie založená na sdíleném přesvědčení o kvalitativní nerovnosti jednotlivých fází lidského životního cyklu. Projevuje se skrze proces systematické, symbolické i reálné stereotypizace a diskriminace osob

²⁶ Holmerová, Iva a kolektiv. Vybrané kapitoly z gerontologie. 2. dopl. vyd., Praha: Česká alzheimerská společnost 2003., s. 16.

²⁷ Sak, Petr. Kolesárová, Karolína. Sociologie stáří a seniorů. 1. vyd. Praha: Grada Publishing 2012. s.150.

a skupin na základě jejich chronologického věku a/nebo na jejich příslušnosti k určité generaci. „²⁸

Podle Heleny Zavázalové²⁹ ageismus „znamená nepřátelský postoj ostatních generací ke starým lidem.“ Podobně uvažují další autoři. Tématem ageismu se zabývaly ve své také práci Klevetová a Dlabačová. Současnou situaci popisují autorky ze sociologického hlediska takto³⁰: „Mnoho sociologů hodnotí naši civilizaci jako zaměřenou pouze na zisk. Civilizaci, která chápe produktivitu člověka pouze podle výsledků jeho práce. V důsledku této představy není stáří užitečnou ekonomickou investicí.“ Není potom divu, že průzkumy ukazují, že se senioři často cítí odstrčení, ztrácejí sebedůvěru a důvěru ve vlastní život.

Druhou stranou stejné mince je, že vidáme osoby, které svůj již seniorský věk kamuflují. Křečovitě se snaží přejímat hodnoty mladých. K tomu napomáhá také „dnešní firemní filozofie, která sází bezostyšně na fenomén mládí jako absolutní hodnotu: mladí mají všude přednost a starším nezbyvá než ze všech sil předstírat, že k nim patří.“, jak píše Tanská v knize Proč jdeme mladým na nervy.³¹ Ale může takto zdeformovaná generace předat něco nějaké jiné generaci?

O tom, že se jedná o rozšířenou diskriminaci stáří a starších lidí svědčí také slova Haškovcové v knize Fenomén stáří, kde píše o vztahu společnosti k seniorům toto³²: „V našem století došlo odmítnutí stáří a starých lidí tak daleko, že nepřátelské postoje společnosti přerostly v někdy skrývaný, jindy dokonce otevřený boj proti starým lidem.“ Na druhou stranu tyto postoje

²⁸ <http://cs.wikipedia.org/wiki/Ageismus>

²⁹ Zavázalová, H. elena. Vybrané kapitoly ze sociální gerontologie. Praha: Karolinum, 2001. s.50.

³⁰ Klevetová, Dana. Dlabačová, Irena. Motivační prvky při práci se seniory. Praha: Grada Publishing 2008, s. 168.

³¹ Tanská, Nataša. Proč jdeme mladým na nervy? Praha: Nakladatelství MOTTO 2001. s.31.

³² Haškovcová, Helena. Fenomén stáří. Praha: Panorama 1990. s. 57.

mohou vyvolat reakce, které Pokorná nazývá „nový ageismus“ Jedná se o často dobře míněné, neúměrně ochranné postoje vůči seniorům, které je staví do pasivní a submisivní role subjektu „zlého ageismu“.³³ Ale ani tento postoj k seniorům není příliš pozitivní.

Rabušic vidí důvod ageismu v negativním postoji politiků i mnohých odborníků k stárnutí české společnosti. Píše³⁴: „Mediálním opakováním teze, že stárnutí populace je problém a sociální a ekonomická pohroma, může přispívat k sociální tenzi a k úbytku sociální soudržnosti – k napětí mezi mladými a starými generacemi.“ Tošnerová je naopak přesvědčená, že zdrojem ageismu jsou mýty o stáří. Uvádí pět nejčastěji nekriticky přijímaných představ o stáří³⁵: staří lidé jsou všichni stejní, stáří mužů a žen je stejné, staří nemají čím společnosti přispět, stáří je křehké, potřebuje péči a stáří je ekonomickou zátěží společnosti.

Řešením problémů stárnutí generace se zabývá také studie Zdravé stárnutí, výzva Evropě³⁶. Oproti předchozím zde autoři zdůrazňují význam seniorů pro společnost: „Senioři představují skutečné hodnoty pro společnost. Mnoho starších lidí má smysluplný život a jsou přínosem pro společnost. Přispívají ke společenskému vývoji, starají se o členy rodiny a přátele a vykonávají neformální práci v organizacích a ve spolcích.“, ale zároveň si autoři uvědomují, že k diskriminaci seniorů dochází a vyzývají k jejímu řešení: „Věková diskriminace je v legislativě EU zakázána, nicméně je třeba tento zákaz uplatňovat v praxi.“

³³ Pokorná, Andrea. Komunikace se seniory. Praha: Grada Publishing 2010. s. 72.

³⁴ Rabušic, Ladislav. Stárnutí populace jako pohroma nebo jako sociální výzva? [online] 2002 (cit. 10.5.2014) URL: <http://praha.vupsv.cz/fulltext/starpop.pdf>.

³⁵ Tošnerová, Tamara. Ageismus. Průvodce stereotypy a mýty o stáří. 1. vyd. Praha: Ústav lékařské etiky UK 2002. s. 7.

³⁶ Zdravé stárnutí: výzva Evropě: stručná verze. 1. vyd. Praha: Státní zdravotní ústav, 2008. s.31.

3.1.3 Vztah české veřejnosti k seniorům

Na tomto místě se můžeme podívat na výzkumy Petra Saka a Karolíny Kolesárové prováděné v letech 2010 a 2011, ve kterých se snaží postihnout postavení starší generace ve společnosti. Nejprve se zaměříme na to, jak lidé různého věku vnímají postoj společnosti k seniorům.³⁷ Ze sociologických výzkumů vyplynul znepokojivý fakt, že 56% seniorů a 40% mladší populace vnímá negativní postoje a názory na seniory ve společnosti. Pozdější výzkumy zjistily, že tato představa není dána pouze vztahem ke staré generaci, ale je sycena obecnou agresivitou ve společnosti, která je do značné míry důsledkem působení politiků a médií, zatímco skutečný stav české veřejnosti je pozitivnější.

To se projevilo dle Kolesárové a Saka při výzkumech³⁸ zaměřených na význam a funkce stáří a seniorů ve vědomí společnosti, které ukázaly, že celkový obraz hodnocení a postojů české populace k fenoménu stáří je překvapivě kulturní a sociální. Sak a Kolesárová píše, že tento postoj je překvapivý v tom, že se pozitivně odlišuje od názorů prezentovaných politiky, médii a experty na důchodovou reformu. Příkladem může být výsledek průzkumu v letech 2010 a 2011, kde se ukázalo, že 78% seniorů a 62 % ostatní populace souhlasí s výrokem, že *“kulturní úroveň společnosti se pozná podle toho jak se společnost chová k seniorům”*. V těchto výzkumech se ukazuje, jak máme ve zvyku ztotožňovat vědomí společnosti s tím, co je v médiích a co prezentují politici. Stejní autoři uvádějí, že přestože uvedené vlastní postoje veřejnosti byly pozitivnější než předpokládali, pokud by se tento výzkum dělal o rok později, již by se celkový obraz vztahu společnosti

³⁷ Sak, Petr. Kolesárová, Karolína. Sociologie stáří a seniorů. 1. vyd. Praha: Grada Publishing 2012. s.150.

³⁸ Sak, Petr. Kolesárová, Karolína. Sociologie stáří a seniorů. 1. vyd. Praha: Grada Publishing 2012. s.155-156.

k seniorům ukázal být negativnější³⁹, což je důsledkem médií, která stále více brání společenské reflexi, utváření postojů, názorů a hodnot řadou mechanismů, jak uvádějí autoři. Situaci vysvětlují tak, že společenské formování názorů a postojů se děje komunikací lidí tváří v tvář. “Současný atomizovaný dav u televizních obrazovek není schopen takové komunikace a produkování „živého sociála“, tedy postoje současného člověka jsou mu vštěpovány. Ukazuje se, že význam mocenských a ekonomických zájmů politické elity vysoce přesahuje význam jakýchkoliv názorů, idejí a hodnot. I zájmy jsou idejím a hodnotám nadřazené a politický elita s nimi zachází instrumentálně, slouží jí pouze k uplatňování vlastních zájmů.

Zdá se, že česká společnost je tlačena politiky a médii k negativnímu vztahu k seniorům. Ve veřejném mínění však zatím stále převládá názor, že senioři jsou pro společnost přínosní. Nicméně tento názor je poněkud křehký, závisí na tom, jak se lidé budou spolu setkávat nebo zda budou jako opuštěné ostrovy a přijmou dojem a postoj hlášený médii a politiky, že senioři jsou pro společnost přítěží.

3.1.4 Význam seniorů pro společnost

Nyní se podrobněji zaměříme na postoje české populace ke konkrétnímu významu seniorů. Použijí k tomu sociologické výzkumy Petra Saka a Karolíny Kolesárové⁴⁰ týkající se těchto otázek z hlediska oblasti ekonomické, filozoficko-antropologické a společenské.

³⁹ Sak, Petr. Kolesárová, Karolína. Sociologie stáří a seniorů. 1. vyd. Praha: Grada Publishing 2012. s.148.

⁴⁰ Sak, Petr. Kolesárová, Karolína. Sociologie stáří a seniorů. 1. vyd. Praha: Grada Publishing 2012. s. 157-165.

Zde jsou některé významy seniorů pro společnost, které jim přikládá česká populace dle výzkumů Kolesárové a Saka⁴¹:

- *Stáří je významné pro každého člověka, je završením a naplněním smyslu jeho života*

je postoj ke stáří 70% seniorů a 64% ostatní populace. Hodnota a význam stáří je výpovědí o české společnosti a určitým způsobem českou společnost definuje, podobně jako postoj rodičů k dětem a z tohoto postoje vyplývající péče rodičů o děti. Vše je však v pohybu a také stáří a jeho reflexe se mění. Nositelem této změny jsou politici, média a část mladé generace, kteří vnímají seniory jako něco neplnohodnotného.

- *Společnost má využívat zkušenosti, dovednosti a znalosti seniorů*

k tomuto výroku se přihlásilo 73% seniorů a 60% ostatní populace. Tento názor koresponduje s velkou podporou názoru, že „*zkušenosti, znalosti, dovednosti, názory, hodnoty a postoje seniorů jsou nenahraditelným bohatstvím společnosti*“, tento názor zastává 70% seniorů a 64% ostatní populace. Ale zároveň je 42% seniorů a 31% ostatní populace kritická, že „*naše společnost nedostatečně využívá kvalifikační a vzdělanostní potenciál seniorů*“.

- *Seniori mají ve společnosti nezastupitelnou funkci*

tvrdí 66% seniorů a 57% ostatní populace. Význam seniorů je především pro rodinu dětí, většina populace vidí seniory jako nezastupitelnou složku sociální struktury. Tento názor vychází z kvalit a potenciality seniorů, které přenášejí do společnosti. Česká populace vnímá určité aktivity jako specifické a nezastupitelné, vyplývající ze specifického vědomí seniora.

⁴¹ Sak, Petr. Kolesárová, Karolína. Sociologie stáří a seniorů. 1. vyd. Praha: Grada Publishing 2012. s. 157-165.

- *Senioři mají významnou úlohu pro rodiny svých dětí*

tento názor zastává 81% seniorů a 78% ostatní populace. Senioři plní pro rodiny svých dětí řadu funkcí v různých rovinách finanční, ekonomické, pečovatelské, sociální, organizační, výchovné, psychické. Prarodiče existují jako záloha krizových situací, nemoc dítěte, výpadek školky, prázdniny. Babička se stala v české společnosti institucí která pomáhala generaci žen spojit profesi s mateřskou rolí.

Závěrem této kapitoly můžeme vyjádřit spolu se Sakem a Kolesárovou podstatu významu seniorů⁴²: “Funkce seniorů není dávat společnosti energii, ale korigovat a oponovat projekty mladších generací a nenechat společnost zapomenou na to, co je podstatné, co má v životě společnosti i jedince smysl, spojovat minulost s přítomností a tam, kde chce mladá generace revolučně začínat od nuly, udržovat kontinuitu společnosti a ukazovat v chování společnosti na složitou souvztažnost mezi příčinami a důsledky.”

⁴² Sak, Petr. Kolesárová, Karolína. Sociologie stáří a seniorů. 1. vyd. Praha: Grada Publishing 2012. s. 159.

3.2 Senior a rodina

Jak vyplývá z výzkumů, jejichž některé výroky jsou uvedeny v minulé kapitole, určitý význam seniorů ve společnosti tkví v přínosu pro rodiny jejich dětí. V této kapitole se podíváme na život seniorů v mezigeneračních vztazích v rodinném systému v současnosti i během historického vývoje. Kromě toho se zmíníme o změnách v rodinných rolích, které život seniorů v rodině ovlivňují.

Vohralíková a Rabušic⁴³ se přiklánějí k názoru, že přestože je celkově společnost vůči seniorům navenek naladěna dost negativně, analýza mezigeneračních vztahů ukazuje, že staří lidé nejsou ve společnosti skupinou, která stojí na okraji sociálních vazeb, naopak senioři jsou pevnou součástí sociálních sítí, ať již jako přátelé či příbuzní. Přestože již starší generace nežije společně s rodinami svých dětí, jak tomu bylo kdysi, podle sociologických výzkumů je četnost kontaktů mezi rodiči a rodinami jejich dětí poměrně velká. Z průzkumů vyplývá, že vztahy mezi staršími lidmi a jejich dětmi jsou poměrně blízké a důvěrné. Naopak vztahy mezi prarodiči a nejmladší generací příliš důvěrné nejsou, jak vypovídají shodně prarodiče i vnoučata. Což je pochopitelné vzhledem k věkovým a generačním rozdílům.

Klevetová a Dlabáčová⁴⁴ píše, že úlohou společnosti je motivovat rodinu morálně, legislativně, ekonomicky a sociálně ve vztazích vůči seniorům. Současně je potřeba, aby společnost vytvořila dostatečné spektrum i kapacitu sociálních služeb, které by pomáhaly rodině tuto funkci plnit.

⁴³ Vohralíková, Lenka. Rabušic, Ladislav. Čeští senioři včera, dnes a zítra. [online] 2004 (cit. 10.5.2014) URL: http://praha.vupsv.cz/fulltext/vz_149.pdf, s.59-60, 62

⁴⁴ Klevetová, Dana, Dlabáčová, Irena. Motivační prvky při práci se seniory. Praha: Grada Publishing 2008, str. 82.

3.2.1 Historický vývoj významu seniorů v rodině

Nyní se můžeme podívat jaké bylo postavení seniorů v rodině v minulosti. Během let se měnilo nejen postavení starých lidí, ale i samotný pojem slova rodina. Ivo Možný uvádí⁴⁵:

Původní význam slova rodina ve středověku a starověku označoval dvě dosti odlišné věci, žádná z nich se nekryla s naší představou. Na jedné straně bylo rodinou myšleno to, co bychom dnes nazvali velkou domácností. Tedy společenství lidí, kteří spolu bydlí, pod jednou střechou spolu hospodaří, podléhající bezprostřední autoritě – hlavě rodiny. Druhé stejně staré pojetí platilo paralelně pro společenství vládnoucích tříd. Chápalo ji jako systém širokého pokrevního příbuzenství. U šlechty se myslelo slovem rodina spíše totéž co rod – velká skupina lidí spřízněná pokrevně nebo sňatkem.

Ruth Dirxová⁴⁶ upozorňuje na to, že se význam starých lidí v rodině se během času měnil. Záleželo, v jaké rodině žili, zda ve vznešeném měšťanském domě, nebo v chatrči zemědělce, či záviselo na činnosti, kterou člověk vykonával. Nejlépe se asi vedlo svobodným sedlákům, protože ke každému selskému dvoru patřil výměnek, kde prarodiče mohli být v blízkosti mladých rodičů, našla se pro ně lehčí práce, kterou mohli vykonávat, a tak být užiteční. Dirxová píše⁴⁷: „Byli zaopatřeni a mohli z určitého odstupu spoluprožívat život a shon další generace, aniž by nesli celou tíhu odpovědnosti”.

Ale Dirxová⁴⁸ také píše, že mnoho obyvatel až do 19. století bylo vystaveno nouzi, jakmile zestárli, nebyli dost silní a nemohli pracovat. Mnoho takových lidí živořilo na ulici. Ve větších obcích byly pro staré lidi zřízeny

⁴⁵ Možný Ivo. Moderní rodina (mýty a skutečnost). Brno: Blok 1990. s. 25.

⁴⁶ Dirx, Ruth. Znovuobjevení prarodičů (Die Wiederentdeckung der Grosseltern). Ravensburg: Otto Maier Verlag 1976.

⁴⁷ Dirx, Ruth.. Znovuobjevení prarodičů (Die Wiederentdeckung der grosseltern). Ravensburg: Otto Maier Verlag, 1976. s. 9.

⁴⁸ Dirx, Ruth.. Znovuobjevení prarodičů (Die Wiederentdeckung der Grosseltern)Ravensburg: Otto Maier Verlag, 1976. s. 11.

pastoušky, kam byli staří a slabí odsunuti, aby tu žili vedle pobudů a zločinců. Podobně byla pro staré lidi těžká situace v době feudalismu. Vládla moc silnějšího, děti byly podrobovány tvrdé výchově a staří byli považováni za přítěž, pohrdalo se jimi a byli předmětem posměchu. Za nejhorší období v dějinách sociálního chování označuje Dirxová⁴⁹ třicetiletou válku, tehdy měli lidé šanci na přežití, pouze pokud byli prohnání a brutální. Silnice zaplňovali zástupy žebráků, celá situace byla nejhorší pro staré lidi a děti.

Alan⁵⁰ nám sděluje, že mezi laiky přetrvává názor, že v minulosti – v tradiční společnosti – byli staří lidé respektováni a milováni a prožívali své stáří obklopeni blízkými, kteří je podporovali a pečovali o ně. Realita však byla poněkud odlišná. Stejně píše Helena Haškovcová ve své knize Fenomén stáří⁵¹, že senioři se i v dřívějších dobách museli o úctu a uznání „rvát“. Pomoc dospělých dětí rodičům na výměnku nebyla samozřejmá, garantovala ji dohoda mezi oběma generacemi jako „smluvními stranami“. Staří lidé z chudších vrstev se museli spokojit s péčí „přinejmenším sporné úrovně“, pokud ji děti byly schopny vůbec poskytnout.

Ivo Možný⁵² představu vícegeneračního soužití odmítá úplně. Poukazuje na skutečnost, že dříve nebylo zdaleka možno žít ve vícegeneračním soužití, neboť se lidé dožívali v porovnání s dneškem velmi nízkého věku. Jednotliví členové rodinou procházeli plynule. To, že rodiny žily dříve více společně, bylo zapříčiněno nutností udržet pohromadě majetek. Byly jasně rozděleny role muže a ženy a navzájem nebyly zastupitelné. Proto, když některý z hospodářů zemřel, často byl velmi brzo nahrazen jiným. Žena nedokázala nahradit muže v řemesle a muž zase nevěděl, jak se postarat o fungování domácnosti.

⁴⁹ Dirx, Ruth.. Znovuobjevení prarodičů (Die Wiederentdeckung der Grosseltern)Ravensburg: Otto Maier Verlag, 1976. s. 14.

⁵⁰ Alan, J. 1989. Etapy života očima sociologie. Praha: Panorama. s. 56-57.

⁵¹ Haškovcová, Helena. Fenomén stáří. Praha: Panorama 1990. s. 60.

⁵² Možný, Ivo. Rodina a společnost. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006. s. 252.

Od 18. století etnografové přinášeli svědectví o přírodních národech a o jejich shovívavém a trpělivém zacházení s dětmi a to vedlo i k laskavějšímu pohledu na prarodiče, protože všude, kde byly děti vychovávány s láskou a shovívavostí, měli velký vliv prarodiče. Dirxová⁵³ píše, že osvícenství prosadilo poznání, že každý má právo na důstojný život. V časopisech se v té době psalo o problémech lidského soužití, o úctě k bližnímu, o péči o chudé, o toleranci a lásce k člověku. Začal se ve výchově šířit radostnější duch, ovzduší laskavosti a vlídnosti se rozšířilo také vůči stáří, vznikaly lidové příběhy o dobrých babičkách a dědečcích, kladl se důraz na jejich zkušenost a moudrost. Počínající industrializace 19. století umožnila lepší podmínky také rodinám středních vrstev, ale také vedla k větším nárokům na pracovní vytíženost rodičů, kteří byli rádi, když se o děti starali prarodiče.

Pro současnou situaci je zajímavé, že všechny národy, kde jsou děti a staří lidé milováni a ctěni, mají formu družstevního společenství. Jakmile se tyto vztahy rozpadly a rozmohlo se soukromé vlastnictví, bohatí začínají mít moc a dochází k rozdílnému hodnocení mladých a starých, muže a ženy. Majetní starci určují život ve skupině a nárokují si vyšší životní standard. Už nejsou milováni, ale naopak obáváni. Dětem se pod hrozbou trestu vštěpuje, aby se podrobily vůli starších a hodnostně vyšších. Naproti tomu chudí starci jsou opovrhováni a zanedbáváni. Děti jsou vychovávány k poslušnosti vůči každému, kdo stojí na stupnici výše: vůči stáří se projevuje úcta, povinně se ctí, ale staří lidé nejsou milováni. Tropí se posměch z jejich ubývajících sil a netrpělivě se čeká na to, až odstoupí.⁵⁴

⁵³ Dirx, Ruth.. Znovuobjevení prarodičů (Die Wiederentdeckung der grosseltern).Ravensburg: Otto Maier Verlag, 1976. s. 13.

⁵⁴ Dirx, Ruth.. Znovuobjevení prarodičů (Die Wiederentdeckung der grosseltern).Ravensburg: Otto Maier Verlag, 1976. s. 19.

3.2.2 Změna rolí v současné rodině

Se změnami ve společnosti úzce souvisí změny rolí v současné rodině. Farková ve své knize *Dospělost a její variabilita*⁵⁵ v kapitole *Charakter doby*, ve které (a kterou) žijeme, rozebírá to, jak se změnila doba, ve které dnešní lidé žijí, jak se změnilы hodnoty oproti předchozím obdobím. Od roku 1989 se u nás začala transformace, která dosud trvá. Dotýká se nejen ekonomiky ve společnosti, ale také vnitřních struktur mikrosystému – hodnot, postojů a přesvědčení, ale také dochází ke změnám komunikace, vztahů a očekávání na úrovni jednotlivců v rodinných systémech. Kromě toho probíhající změny na všech úrovních systému se neustále zrychlují, aniž by subjekty uvnitř mikrosystému byly schopny důsledně dopředu odhadnout rychlost změn, jejich souvislosti a dopady.

V posledních padesáti letech došlo ke změně v pojetí mužské a ženské role. Zatímco, jak jsme si již řekli, tradiční chápání role muže je spojeno s nutností a očekáváním ekonomicky zajistit rodinu, trávit hodně času v zaměstnání a méně se zapojovat do aktivit patřících, v původním chápání, k roli ženy, která se věnovala především výchově dětí a péči o domácnost. Ženy většinou již neočekávají, že výhradně muž bude ekonomicky zabezpečovat rodinu. Ženy si zvykly na větší ekonomickou nezávislost a nedovedou si již představit návrat do ekonomické závislosti.⁵⁶ Podle Vágnerové⁵⁷ z tohoto důvodu vzniká u žen konflikt mezi dvěma obtížně slučitelnými rolemi: profesní a rodičovskou, mezi pracovními povinnostmi a rolovým postavením ženy v rodině. Stoupá počet žen, které jsou nuceny skloubit roli matky s pracovní rolí. Tím pádem jsou ale také muži častěji žádáni, aby se více podílely na fungování rodiny. Muži se častěji než dříve

⁵⁵ Farková, Marie. *Dospělost a její variabilita*. Praha: Grada Publishing 2009. s. 7-10.

⁵⁶ Farková, Marie. *Dospělost a její variabilita*. Praha: Grada Publishing 2009. s. 24-25.

⁵⁷ Vágnerová, Marie. *Vývojová psychologie II. dospělost a stáří*. Praha: Nakladatelství Karolinum 2007. s.46.

zapojují zvláště do volno-časových aktivit dětí a do aktivit, kde není vyžadována pravidelnost výkonu⁵⁸.

Současně s tím se ale mění pohled na poskytování péče uvnitř rodiny. Zatímco v minulém století matka chystala dětem svačinu, doprovázela je k lékaři téměř do dospělosti, pečovala o společnou teplou večeři i o oblečení členů rodiny, pečovala o prarodiče a byt, nyní se tento stav změnil. Protože oba manželé vynakládají úsilí na udržení standardu rodiny, nezbývá jim energie na toto pečování. V této fázi vývoje získali na významu prarodiče, především babička, která pečuje o vnuky trvale anebo nárazově v kombinaci s dětským zařízením. Pro fungování rodiny a její organizaci je babička velmi důležitou institucí a systémovým prvkem, který se však dostává do konfliktu s jinými funkcemi rodiny. Především často působila kontraproduktivně ve vztahu k vytváření soukromí manželů⁵⁹.

Na druhou stranu se situace komplikuje, protože žena nemá čas a kapacitu na péči o stárnoucí prarodiče. Dalším nepříjemným dopadem je fakt, že se snižuje počet mladých lidí, kteří neumí – ani nechtějí – věnovat druhým lidem pozornost a péči, ale na druhé straně ji naprosto automaticky sami požadují.⁶⁰

3.2.3 Mezigenerační soužití

Pro současného seniora měla a má význam rodina a bezpečné rodinné zázemí. V moderní rodině vlivem ubývání mezigeneračního soužití a společného sdílení rodinných vazeb došlo k prohloubení názorových rozdílů mezi generacemi – na svět, rodinu, hodnotový systém, společnost a další

⁵⁸ Hamplová, Dana a kolektiv. Životní cyklus sociologické a demografické perspektivy. Praha: Sociologický ústav AVČR 2006. s.29.

⁵⁹ Sak, Petr. Kolesárová, Karolína. Sociologie stáří a seniorů. 1. vyd. Praha: Grada Publishing 2012. s.111.

⁶⁰ Farková, Marie. Dospělost a její variabilita. Praha: Grada Publishing 2009. s. 32-33.

aspekty lidského života. Dochází k citovému oslabení a v důsledku toho často vážne důvěrnější komunikace mezi generacemi v rámci rodiny.

Klevetová⁶¹ píše, že v případě nesoběstačnosti starého člověka znamená dobře fungující rodina záruku pomoci psychické, fyzické i hmotné. Často ale záleží na možnostech rodiny, na její vůli, motivaci a snaze pomoc poskytnout. Záleží též na způsobu bydlení a vzdálenosti příbuzných. Kromě toho je rozhodující společenské klima, etické normy, společenské i rodinné tradice, podpora legislativní i ekonomická. Velkou pomocí v péči o starého člověka v domácím prostředí jsou v dnešní době agentury domácí péče, střediska pečovatelské služby, domovinky, charitativní sdružení a další sociální aktivity. Rodina je však v péči o nesoběstačného člověka nezastupitelná. Měla by ale poskytovat pomoc jen v takových záležitostech, které si starý člověk nemůže obstarat sám. Nejjednodušším způsobem péče o starší generaci by bylo společné soužití, ale bezprostřední každodenní generační soužití se často neosvědčuje, je obtížné zabránit generačním střetům, jež pak klady soužití znehodnocují. Otázkou zůstává, nakolik jsou střety přínosem pro rozvoj osobnosti a chápání potřeb druhých. Jako řešení se nabízí častější vzájemná pospolitost všech generací formou návštěv, krátkodobých pobytů vnoučat u prarodičů, příležitostných a slavnostních rodinných setkání.

Pro generační soužití hovoří důvody výchovné i etické. Úcta ke stáří je jedním ze základních etických humanitních požadavků. Transgenerační citové vztahy jsou obohacením života dětí i prarodičů. Generační soužití může řešit problém opuštěnosti starých lidí. Nezanedbatelná je i možnost jednotné spolupráce při výchově potomků.⁶²

⁶¹ Klevetová, Dana, Dlabačová, Irena. *Motivační prvky při práci se seniory*. Praha: Grada Publishing 2008, str. 85.

⁶² Klevetová, Dana, Dlabačová, Irena. *Motivační prvky při práci se seniory*. Praha: Grada Publishing 2008, str. 80.

Soužití různých generací lze charakterizovat v celé škále – od ideálního, přes pozitivní až po negativní:

- *Rovnocenné (realistické) soužití* – je nejžádanějším základem ve vztazích uvnitř rodiny a je pohodou mezi generacemi. Předpokladem jsou vyvážené osobnosti, které akceptují zájmy starší generace.
- *Liberální (volné) soužití* – každý si dělá, co chce, nejsou pravidla a určení hranic. Je zde patrné zeslabení citových vazeb, neuvědomování si povinností ke starším generacím a nerespektování jejich citových, fyzických a hmotných potřeb zejména v období nesoběstačnosti.
- *Podbízivé soužití* – rodiče si kupují své děti, zvláště v případech, kdy jejich děti o ně nemají zájem. Je zde patrná bezmocnost vůči mladší generaci a snaha o zachování zdání dobrých vztahů.
- *Nesmiřitelné soužití* – je zde slině negativně vyhraněný, sobecký a nemorální postoj, který nepřipouští vzájemný styk mezi mladší a starší generací.
- *Vynucené soužití* – několik generací je nuceno bydlet spolu, jedná se o nedobrovolné soužití generací, které však nemusí mít vždy v sobě negativní stanoviska (péče o rodiče v době nemoci).
- *Vychytralé soužití* – využívání rodičů nebo prarodičů s předstíraným zájmem o ně (finanční podpora, pomoc s dětmi, v domácnosti atd.).⁶³

Sílicí tendence odděleného života jednotlivých generací, podporuje na jedné straně rozdílné zájmy generací, na druhé straně generace větší počet rodičů žije stále častěji nejen samostatně, ale také v osamocení. Snižuje se počet a intenzita vzájemných vztahů a vazeb mezi jednotlivými členy rodiny.

⁶³ Klevetová, Dana, Dlabačová, Irena. Motivační prvky při práci se seniory. Praha: Grada Publishing 2008, str. 81.

Závažnost častějšího rozkladu rodiny nespočívá v tom, že přibývá domácností jednotlivců, ale v tom, že ve skutečnosti přibývá jedinců skutečně osamělých, zbavených životního a citového zázemí nebo přímo opory v době životních krizí.

3.3 Vztah seniorů a vnoučat

„Kdybychom věděli, co to jsou vnoučata,

měli bychom je dříve než děti.“

Zdeněk Matějček

3.3.1 Role prarodiče

Senior ztrácí mnoho svých rolí, ale objevuje se v tomto období nová role prarodiče, která se stává významnou součástí jeho identity a která naplňuje mnohé jeho potřeby. U stárnoucího člověka postupně ubývá důraz na výkon a úspěšnost spojenou s profesní rolí, partnerský vztah je stabilizovaný, ale žádný větší emoční impulz už neposkytuje. Ale malé dítě prarodiče potřebuje a zároveň ho motivuje a uspokojuje jeho potřeby. Vágnerová v této souvislosti uvádí potřeby, které vnouče staršímu člověku naplňuje⁶⁴:

1. *potřeba stimulace.* Vnouče přináší mnoho nových podnětů k aktivitám, které jsou pro prarodiče obvykle příjemné a lákavé. Stárnoucí člověk se s vnukem může pustit do dětských aktivit, které jej těší.
2. *potřeba orientace.* Prarodič se musí přizpůsobit nové situaci, změně mnoha rolí a vztahů. Učí se rozumět vnoučeti, ožívují se v něm vzpomínky na vlastní rodičovství
3. *potřeba citového vztahu.* Vnouče je vděčný objekt citové investice, přijímá lásku od prarodičů a oplácí ji. Tento vztah je pro mnohé prarodiče důležitý, protože je autentický, živý a neoslabuje ho žádný stereotyp. Je významný i pro tělesný kontakt, mazlení jako projev blízkosti.

⁶⁴ Vágnerová, Marie. Vývojová psychologie II. dospělost a stáří. Praha: Nakladatelství Karolinum 2007. s.284.

4. *potřeba seberealizace.* Zdravé vnouče potvrzuje kontinuitu i kvalitu rodu a tím i prarodiče. Může se jím chlubit, protože je to jeho potomek.
5. *potřeba otevřené budoucnosti.* Vnouče je symbolicky chápáno jako pokračování vlastního života, zajišťuje určitou rodovou kontinuitu. Lze se s ním identifikovat a zároveň v době pozdního stáří prožívat život v zastoupení. Je součástí života prarodiče a zároveň jeho pokračováním.

Vnouče prarodiče plně akceptuje, vyjadřuje mu jednoznačnou citovou náklonnost, má téměř vždycky radost z jeho přítomnosti a obdivuje ho, co všechno umí. Takový vztah k seniorovi nikdo jiný nemá a mít nebude. Partner i vlastní dospělé děti jsou kritičtější, nejsou tak citově bezprostřední. Prarodiče jsou naopak pro vnoučata takovou psychosociální pojistkou, která kompenzuje nebo doplňuje rodičovské působení.⁶⁵

Typické znaky prarodičovské role uvádí Vágnerová takto⁶⁶:

- posouvá generační příslušnost jedince
- mění vztah uvnitř rodiny – role prarodiče potvrzuje pozici staršího člověka uvnitř rodiny. Očekávané dítě je i jeho součástí, zdědí alespoň některé z jeho dispozic. Narození dítěte mění vztah s vlastním dítětem, které stalo rodičem. Vztah prarodičů a vnuků je charakteristický značnou citovou vřelostí a potřebou stárnoucích lidí vnuky chránit a pečovat o ně, ale jeho finální podoba je ovlivňována a ovládána rodičovskou generací, není závislý jen na rozhodnutí a vůli prarodičů nebo na potřebách vnuků.
- Potvrzujeme normalitu rodiny, protože splňuje určitá sociální očekávání.

⁶⁵ Vágnerová, Marie. Vývojová psychologie II. dospělost a stáří. Praha: Nakladatelství Karolinum 2007.s.281-283.

⁶⁶ Vágnerová, Marie. Vývojová psychologie II. dospělost a stáří. Praha: Nakladatelství Karolinum 2007.s.282.

- Prarodič nemá stejná práva ani stejné povinnosti jako rodiče. Jeho role je vymezena protikladnými znaky: očekávání, vztažená k jejich chování, jsou do určité míry rozporná. Na jedné straně se od prarodičů očekává, že nebudou do výchovy a péče o vnuky zasahovat, protože to je privilegiem rodičů, ale zároveň se od nich očekává pomoc a podpora, pokud by se ukázala potřebná.

Důležitost prarodičové role v dnešní době vyjadřuje citát z internetových stránek celostní medicíny⁶⁷:

Vývojoví a dětské psychologové stále víc poukazují na opodstatněnost prarodičovské role. To můžeme vidět na příkladu toho, že děti, které vyrůstají pouze se svými rodiči, mají pak potíže chápat svoji rodinnou historii, ukotvení v rámci rodinných vztahů, neumějí si představit svůj ‚rodostrom‘ a svoje postavení v něm, často ani například neznají příjmení (nebo dokonce i jména) svých prarodičů. Děti vyrůstající bez možnosti interagovat se svými starými rodiči, jsou o tuto oblast do značné míry ochuzeni, přicházejí určitým způsobem o ‚historické ukotvení‘ nebo uvědomění. Minimálně pak mají rodiče těžší úlohu jim tyto rodinné kořeny přiblížit.

A nejen to, další z rolí prarodičů je zmírňovat konflikty, pomáhat nacházet pokoj v rodinných, vztahových či jiných bouřích, kde se v jejich osobě střídá role utěšovatele, zprostředkovatele, ochránce apod. Poskytují tak podporu, jak vnoučatům, tak i svým dětem. To všechno však za předpokladu, že umí najít to správné vyvážené množství pomoci, vzdálenosti a opory. Doporučení odborníků zdůrazňují to, že prarodiče by měli pochopit, že jejich autoritativní role v rodině a výchově vnoučat se změnila (oslabila) ve prospěch

⁶⁷ Handlovský, Michal. Prarodiče jejich význam a důležitost. [on-line]. 19.8.2011 (cit. 5.5.2014) URL: <http://www.celostnimedicina.cz/prarodice-jejich-vyznam-a-dulezitest.htm> .

rodičů, na které se teď přenesla. Na druhé straně zdůrazňují, že dětem, které neokusí i protichůdnou výchovu od prarodičů, bude vždy něco scházet.⁶⁸

Vzhledem k prodlužujícímu se věku a užívání si důchodového věku často ve zdraví a síle, může být v dnešní době více různých postojů k prarodičovské roli. Autoři Matějček a Dytrych se ve své knize Radosti a strasti prarodičů aneb Když máme vnoučata se zmiňují o různých typech prarodičů, které generuje dnešní doba. Píší toto⁶⁹:

Někteří senioři si jdou za svými vlastními zájmy, užívají svého spravedlivě získaného času. Když už se nemusí věnovat rodičovským a pracovním povinnostem, mohou se více věnovat koníčkům a zálibám, někteří možná i získávání nových poznatků a vědomostí či dovedností prostřednictvím aktivit pro seniory určených. Mohou to být např. vzdělávací instituce jako U3V nebo Akademie třetího věku. Nemůžeme jim mít za zlé, že chtějí využít své znovuzískané svobody. Takové prarodiče děti znají třeba z nedělních odpolední a jiných více či méně pravidelných návštěv. Zdaleka s nimi vnoučata netráví tolik času, ale je velmi pravděpodobné, že je mají rádi, uznávají je a jejich aktivita může být vnoučatům v mnohých ohledech užitečná.

Také je třeba se zmínit o prarodičích, kteří jsou teprve ve středním věku, mají ještě své zaměstnání a povinnosti. Babičky a dědečkové mohou být ještě příliš mladí, aby měly dostatek času a zralosti stát se chápajícími, vyrovnanými a časem oplývajícími prarodiči. Nejsou těmi „klasickými prarodiči“, avšak vzhledem k tomu, že produktivní věk trvá do 60-ti a více let a neustále je prodlužován, je takovýchto prarodičů velká většina. Zvláště pokud matka i dcera měly děti v raném věku, jsou prarodiče spíše nezralí na to, aby se jimi stali. Mnohdy se může stát, že je vztah k vnoučeti poznamenán tím, že se stali

⁶⁸ Handlovský, Michal. Prarodiče jejich význam a důležitost. [on-line]. 19.8.2011 (cit. 5.5.2014) URL: <http://www.celostnimedicina.cz/prarodice-jejich-vyznam-a-dulezitost.htm>

⁶⁹ Matějček, Zdeněk. Dytrych, Zdeněk. Radosti a strasti prarodičů aneb Když máme vnoučata. 1. vyd. Praha: Grada 1997. s.105 – 110.

prarodiči příliš brzo, dříve než sami chtěli a než na to byli připraveni. Není vyloučeno, že má tato babička ještě sama malé dítě, o které se stará, a proto jí role babičky je úplně cizí a ke svému vnoučeti nezíská ten správný vztah⁷⁰.

Na závěr této kapitoly si přečtěme citát z knihy Šiklové, který vyjadřuje jeden z významů seniora pro rodinu⁷¹:

I těm mým dětem, synovi a dceři, bylo najednou spolu dobře a zase si připadali jakou sourozenci. Až umřu, nikdo je už takhle nespojí. Až umřu, nebudou se už u nikoho scházet jako děti. To je asi nezastupitelná úloha nás babiček. Víme to a děláme to? Nebo naopak svoje děti rozdělujeme, abychom měly větší vliv? Ani jsem doma nic neměla, pili jsme jen čaj a k tomu jedli ztvrdlé rumové perníčky, a přesto jsme se všichni cítili slavnostně, jako na nějaké hostině. Ten večer jsem vlastně připravila já. Opětne jsem vyvolala atmosféru bývalého domova dětí, dala jim klid, vědomí návaznosti a zakotvení jejich života. Třeba právě to je úkolem starých lidí. A mně to také pomohlo, bolesti v kříži přestaly, na únavu i cukání, křeče v nohou jsem si ani nevzpomněla.

3.3.2 Předpoklady a úskalí interakcí mezi generacemi

Na začátku této kapitoly můžeme zmínit vzdálenost mezi seniory a mladou generací, vzdálenost způsobenou diametrálně odlišným prostředím, ve kterém jednotlivé generace vyrostli, která má vliv na jejich komunikaci. Sak a Kolesárová vysvětlují protikladný vývoj staré a mladé generace, který vedl k hluboké generační propasti mezi nimi. Tato propast není dána politicko-sociální událostí jako v minulosti, ale jedná se o propast dvou odlišných věků, věkem gramotné kultury, jejíž poslední generací jsou dnešní šedesátníci až sedmdesátníci, a věkem kyberkultury, jejíž první generací jsou mladí. Jsou generací utvořenou technologiemi oproti minulým generacím, tvořeným

⁷⁰ Matějček, Zdeněk. Dytrych, Zdeněk. Radosti a strasti prarodičů aneb Když máme vnoučata. 1. vyd. Praha: Grada 1997. s. 105 – 110.

⁷¹ Šiklová, Jiřina. Deník staré paní. Praha: Kalich 2003. s. 64.

„společenskými událostmi a změněnými sociálními podmínkami.“ Autoři se domnívají, že tendence tohoto vývoje směřuje jednak k dovedení počítače k umělé inteligenci a jednak člověk přizpůsobuje své myšlení počítači, digitalizuje své myšlení, ale i přístup ke světu a k životu. Jak si však digitální myšlení poradí s pojmy jako je spiritualita, mravnost a obecně lidskost?⁷²

O této propasti projevující se v každodenním životě, se zmiňuje také Tanská⁷³ ve své knize Proč jdeme mladým na nervy? Děda (68), který v příběhu sdílel byt se svým vnukem, vypráví o jejich soužití: „Aleš je hodný kluk, nejstarší z mých vnoučat, ale dva tak věkově vzdálení lidé v jednom bytě... prostě to navzdory oboustranně dobré vůli nešlo.“ Dále je uvedena komunikace dědy s vnukem a jeho dívkou:

Když Aleš přišel, hned zasedl k počítači a komunikace vážla. Ostatně – jaká komunikace?

Aleš: „Tak se mi dnes, dědo, kompík fríznu a už nenabútoval, takže jsem ztratil dvě hodiny práce, protože jsem pořádně nesejfnul!“

„A spravili jste to?“ snaží se děda, ačkoli nerozumí ani slovo.

„Zatím ne, asi budu muset zformátovat hadr a znovu nainstalovat wokna.“

Děda se tváří podle toho, jak se tváří Aleš, aby vzbudil zdání účasti, ale v hloubi duše pocítí lítost z vědomí, že ho od vnuka dělí mezihvězdné vzdálenosti.

Aleš má dívku, která ho chodí navštěvovat. Děda se snaží navázat komunikaci aspoň s ní:

„Máte hezkou blůzu.“

„Jenže není in,“ řekne dívka.

Děda se už radši nezeptá, jestli „in“ znamená vyžehlená, nebo co. Zeptá se tedy, kdy se budou s Alešem brát.

„A proč?“ podívá se dívka.

Byt je plný ruchu, kamarádů přijde denně nejmíň pět, a děda v něm trčí jako fosilie.

⁷² Sak, Petr. Kolesárová, Karolína. Sociologie stáří a seniorů. 1. vyd. Praha: Grada Publishing 2012. s.117-119.

⁷³ Tanská, Nataša. Proč jdeme mladým na nervy? Praha: Nakladatelství MOTTO 2001. s.49-50.

Není divu, že po nějaké době děda začne mít deprese a nemůže spát a nakonec pokus o společné soužití s vnukem rezignuje, aby si zachoval zdraví.

Tanská upozorňuje, že na mezigenerační vztahy mají také vliv také paneláková sídliště osídlená jen mladými rodinami. Píše⁷⁴: „Děti zde nepřišly se staršími lidmi vůbec do styku. Neobeznámily se tak s běžnými handicapy stárnutí, nezvykly si na zpomalenou chůzi seniorů, jíž by měly tolerovat, na přirozenou pomoc při zdolávání překážek, nebyly vedeny k trpělivosti s handicapem sluchovými a podobně.“

Protože mladá generace byla ochuzena o to, žít v přirozené symbióze s prarodiči, chybí jí empatie, a tím se dnešní mezigenerační problémy prohlubují.

3.3.3 Význam prarodičů pro vnoučata

Vágnerová⁷⁵ se uvádí, že příslušníci mladších generací ztrácejí vědomí samozřejmosti kontinuity různých generací, které se udržovalo společným soužitím lidí různého věku v rámci širší rodiny. V současné době je mnohem vzácnější a vzhledem k tomu mladí často nepociťují se starými lidmi sounáležitost. Chápu je jako příslušníky jiné kategorie, s níž nemají nic společného. Negativní postoj ke starým lidem mohou posilovat i nezpracované obavy z vlastního stárnutí. Mohou se projevit generalizovaným odporem vůči starým lidem, kteří jsou chápáni jako představitelé něčeho nežádoucího. Rabušicová a kolektiv⁷⁶ se v tomto pohledu shodují s Vágnerovou. Píší, že mladší generace má tendenci se aktivně vyhýbat interakcím se staršími lidmi, neboť je konfrontována s nepříjemným faktem, že postupně k této

⁷⁴ Tanská, Nataša. Proč jdeme mladým na nervy? Praha: Nakladatelství MOTTO 2001. s.41.

⁷⁵ Vágnerová, Marie. Vývojová psychologie II. dospělost a stáří. Praha: Nakladatelství Karolinum 2007. s.309.

⁷⁶ Rabušicová, Milada a kolektiv. O mezigeneračním učení. Bno: Masarykova univerzita 2011. s. 54.

generaci také přejde. Z tohoto důvodu autoři považují za důležitou příležitost k mezigeneračním kontaktům, jež mohou vést k překonávání generačních stereotypů a kategorizaci, a jež jsou základem pro vytváření mezigeneračního vztahu.

Pokud vztahy i přes oddělené bydlení fungují, Rabušicová uvádí, že vnoučata obvykle emocionálně akceptují prarodiče v předškolním období a v mladé dospělosti se k emocionální akceptaci, pokud byla vytvořena, přidává racionálně zpracovaná akceptace. Na jednu stranu přijímají ještě podporu od prarodičů, ale zároveň si uvědomují, že prarodiče již také potřebují jejich podporu a péči. Míra akceptace souvisí kromě jiného s tím, jak se prarodiče ve vztahu s vnoučetem angažují. Pro vnoučata je důležité, že prarodič jim může sloužit jako model, jak zvládat životní úkoly v pozdním věku, případně jako mediátor ve vztahu k rodičům.

Livingston⁷⁷ uvádí, že největším darem, který může starší generace předat mladší, je optimismus. Pro mladé je důležité vidět přesvědčení starší generace, že i mezi nejistotami a ztrátami, které život přináší, lze nalézt štěstí. To je něco velmi cenného, co jim dává naději, kterou v životě budou potřebovat. Podobně se vyjadřuje také Peter Schwob v knize Hauserové-Schönerové Děti potřebují prarodiče⁷⁸: “Stáří a starý člověk má hodnotu sám o sobě, protože je důkazem toho, že život se dá žít, a že je možné překonávat překážky a těžkosti.” Prarodiče jsou toho svědky a svým vyprávěním, komentováním a způsobem života mohou předávat vnoučatům model, jak je možné přežít a vyrovnat se s dobrými i zlými situacemi v životě. Tím předávají vnoučatům odvalu žít a nést strasti života. Schwob v Hauserové-Schönerové píše⁷⁹: “Prarodiče už samotnou svou existencí zprostředkovávají určitou jistotu,

⁷⁷ Livingston, Gordon. Příliš brzy starý, příliš pozdě moudrý. Praha: Nakladatelství Pavel Dobrovský - BETA 2006. s.75-81.

⁷⁸ Hauserová-Schönerová, Isabella. Děti potřebují prarodiče. Praha : Portál 1996. s.54.

⁷⁹ Hauserová-Schönerová, Isabella. Děti potřebují prarodiče. Praha : Portál 1996. s.54.

že vnitřní a vnější změny, byť se zdá, že nás v daném okamžiku zavalí, se dají snést a zpracovat.“

Toto dobře vykresluje také vyprávění Ingrid W.⁸⁰ o tom, jak ji ovlivnil příběh její babičky, která když utíkala se svou rodinou za války, převlékala se za muže, protože by ji jako ženě hrozilo znásilnění nebo i smrt. Ingrid W. vzpomíná, jakým byla pro ni babička povzbuzením:

Pochopila jsem, že se člověk mnoha situacím může a musí přizpůsobit. Život je někdy těžký a nebezpečný, tomu se neubráníme. Od babičky jsem se naučila, že člověk snese víc, než si myslí, že má víc síly a energie, než se domnívá. Většina lidí má neuvěřitelnou vůli k životu. Hlavně ženy si často vůbec neuvědomují, jakou mají sílu. Mají velkou vnitřní sílu. A to jsem pochopila díky babičce.

Ingrid také dodává, že ji babiččino vyprávění dodalo zdravé ženské sebevědomí. „Kdo překoná takový život, a přesto zůstane veselý, dokázal, že se dá hodně vydržet a člověk nemusí zůstat sražen k zemi.“, hodnotí Ingrid W.

Opět se zde vracíme k myšlence, že pozitivní vliv prarodičů závisí na tom, jak se sami vyrovnali se svým vývojem a zráním, jak se sami přiblížili k integritě jejich života a vzdálili zoufalství. Jak podobně vyjadřuje též Hauserová-Schönerová v úryvku z knihy, když píše o seniorech toto⁸¹:

V té míře, v jaké se cítí se sebou samými v jednotě, jsou schopni zprostředkovat svým vnukům vnitřní vyrovnanost a pocit bezpečí. Tak se mohou stát klíčovými postavami v utváření identity mladých lidí. V době, kdy mladí lidé zažívají celou řadu osobních a společenských proměn a postrádají pevnou půdu pod nohama, mohou díky prarodičům zakoušet kontinuitu.

⁸⁰ Hauserová-Schönerová, Isabella. Děti potřebují prarodiče. Praha : Portál 1996. s.55.

⁸¹ Hauserová-Schönerová, Isabella. Děti potřebují prarodiče. Praha : Portál 1996. s.54.

Hauserová-Schönerová⁸² dodává, že ne každý člověk se vyrovnal s tím, co během života prožil, někteří lidé nezpracovali své cesty, omyly a utrpení. To vede prarodiče k nařikání a opakování dokola stejných zážitků ze svého života, aby si ulevili. Mladí lidé to však v těchto případech brzy poznají a vyprávění je omrzí, raději si najdou nějakou zajímavější činnost. Je pochopitelné, když jsou staří lidé smutní ze svých vzpomínek na různá traumata a chyby, které v životě udělali, jsou-li však s to přijmout pocity bezmoci, zlosti a marnosti, pochopit je a hovořit o nich, ukazují dětem, že slabost i bezmocné přihlížení jsou také součástí dlouhého života.

Když přemýšlíme o vztazích prarodičů a vnoučat musíme se zmínit také o rozhodujícím významu prostřední generace mezi prarodiči a vnoučaty. Rabušicová v knize O mezigeneračním učení⁸³ píše, že pro vztahy prarodičů s vnoučaty je rozhodující rodičovská generace, protože definuje podmínky, strukturu a hranice těchto vztahů. Vztahy mezi vnoučaty a prarodiči často záleží na tom, jaký význam v rodině přikládá prarodičům dcera, syn, snacha nebo zeť. Případně, jak potřebují rodiče s dětmi pomoci a současně, jak oceňují přínosy prarodičů nebo, jak hodnotí jejich chování vůči vnoučatům ve smyslu respektování rodičovské výchovy.

Vztah babiček a dědečků k vnoučatům je obvykle intenzivní, prarodiče na svých vnoučatech velmi lpí. Tanské se dokonce někteří prarodiče se svěřili, že vnoučatům věnují daleko více pozornosti, citového zaujetí i starostí a obav, než věnovali svým dětem.⁸⁴ V postoji prarodičů k vnoučatům převažuje jednoznačně emoční složka, spojená s tendencí k pečovatelskému a někdy i k ochránářství.

⁸² Hauserová-Schönerová, Isabella. Děti potřebují prarodiče. Praha : Portál 1996. s.57.

⁸³ Rabušicová, Milada a kolektiv. O mezigeneračním učení. Brno: Masarykova univerzita 2011. s. 148-150.

⁸⁴ Tanská, Nataša. Proč jdeme mladým na nervy? Praha: Nakladatelství MOTTO 2001. s.38-39.

Vágnerová v knize *Vývojová psychologie, dospělost a stáří*⁸⁵ píše, že prarodiče jsou pro vnuky významní jako nositelé rodinné tradice a rodinných příběhů, které nejmladší generaci předávají. To potvrzují i Matějček a Dytrych v knize *Radosti a strasti prarodičů*⁸⁶, když uvádějí, že prarodiče jsou strážci rodové tradice, životních zkušeností a modelem životní moudrosti. Jsou to oni, kdo rodinu spojují. Odtud také vnoučaty tolik milovaná a ceněná jejich funkce pohádkářů a vypravěčů. Pamatují si nejrůznější rodinné zkazky humorné příhody i tragédie, věci dobré i zlé, a pro vnuky je to zpravidla bližší a srozumitelnější i poučnější než kapitoly z učebnice dějepisu. Ovšem vyplývá z toho i méně ceněná funkce moralistů.

Rabušicová⁸⁷ se vyjadřuje, že prarodiče mají tendenci být blíže svým mladším vnoučatům než těm odrostlejšími. Konkrétní podobu vztahu prarodičů a vnuků v závislosti na věku popisuje Vágnerová⁸⁸ takto:

1. *Fáze asymetrického vztahu autority* prarodičů k vnukům v dětském věku. V tomto období vnoučata uznávají své prarodiče jako autoritu i citově důležitou osobu. Prarodiče jsou pro vnoučata vítanými společníky.
2. *Fáze postupné symetrizace rolí*. Dospívající vnoučata se v tomto období oddělují od rodiny a mění se i jejich vztah k prarodičům. Už s nimi nechtějí trávit čas, jejich záliby pro ně nejsou zajímavé. Nejedná se o změnu citového vztahu k prarodičům, nicméně ti mohou mít pocit nevděku, citové ztráty a vzniká v nich dojem, že nemají co nabídnout.

⁸⁵ Vágnerová, Marie. *Vývojová psychologie II. dospělost a stáří*. Praha: Nakladatelství Karolinum 2007. s. 392-393.

⁸⁶ Matějček, Zdeněk. Dytrych, Zdeněk. *Radosti a strasti prarodičů aneb Když máme vnoučata*. 1. vyd. Praha: Grada, 1997. s.30, 75.

⁸⁷ Rabušicová, Milada a kolektiv. *O mezigeneračním učení*. Brno: Masarykova univerzita 2011. s. 78.

⁸⁸ Vágnerová, Marie. *Vývojová psychologie II. dospělost a stáří*. Praha: Nakladatelství Karolinum 2007. s. 393-394.

Někdy se snaží udržet si zájem vnoučat finanční podporou nebo zasahovat do jejich životů manipulací ke své představě ideálu. Neuvědomují si, že jejich názory a zkušenosti nemají pro nejmladší generaci velkou hodnotu.

3. *Fáze nové asymetrie*, kdy se staří lidé stanou závislími na pomoci mladších členů rodiny, to znamená i na generaci vnuků. Mladí lidé často bývají při péči o prarodiče shovívavější a tolerantnější i k jejich nezvyklým projevům. Nevadí jim jejich zapomínání nebo různá podivínství. Mnohdy se alespoň částečně obnovuje solidarita vnuků se starými prarodiči. Mladí jsou ochotni se podílet na péči o prarodiče zvláště, když na ně mají hezké vzpomínky.

Rabušicová a kolektiv⁸⁹ se soustředí na otázku mezigeneračního učení, které považují pro vnoučata a jejich prarodiče za velmi důležité. Předpokladem tohoto učení je, že prarodiče s vnoučaty tráví svůj čas a komunikují s nimi, to jim dává příležitost k přenosu poznatků, zkušeností, sociálních i jiných dovedností.

Prarodiče zprostředkovávají vnoučatům hlavně životní zkušenosti, to znamená souhrn morálních vlastností, způsobů chování a udržování vztahů. K učení morálním vlastnostem dochází poučováním nebo rozhovorem, v němž prarodiče sdělují své představy o tom, jak by se měla vnoučata chovat. Výtky vnoučata většinou ihned nepřijmou, až časem zjistí, že prarodiče měli pravdu. Podobné je to u způsobů chování a udržování vztahů, kde funguje nejen sdělování, ale i nápodoba příkladu.

⁸⁹ Rabušicová, Milada a kolektiv. O mezigeneračním učení. Brno: Masarykova univerzita 2011. s. 150-159.

O vztahu vnoučat k prarodičům se od Rabušicové⁹⁰ dovídáme, že vnoučata zase nabízejí prarodičům „zprostředkování dnešního světa“. Prarodiče se v současnosti hůře orientují, kritizují dnešní dobu. Snaží se tedy vnoučatům předávat životní zkušenosti a spolu s nimi také hodnoty, které vycházejí z kritiky dnešní doby. Avšak díky tomu, že jsou s vnoučaty v kontaktu, mohou sledovat, jak se doba mění, a tím ji skrze ně poznávají. Vnoučata jim zprostředkovávají poznání toho, jaká je dnešní mladá generace, už jen tím, že jsou s prarodiči v kontaktu.

S přibývajícím věkem vnoučat se jejich vztah k prarodičům upevňuje. Více stojí o jejich rady a názory, mají zájem trávit s nimi čas a pomáhat jim. Prarodiče jsou k nim tolerantnější než vlastní rodiče, lépe jim naslouchají. Vnoučata jsou si vědoma toho, jak velký význam pro prarodiče mají, což jim oplácí kladnými postoji a ochotou pomáhat. Pro prarodiče vnoučat a znamenají vrchol aktuálního emočního života a celkovou spokojenost.

⁹⁰ Rabušicová, Milada a kolektiv. O mezigeneračním učení. Brno: Masarykova univerzita 2011. s. 150-159.

4 Závěr

Stáří má své úkoly a specifika, je stejně jako jakékoliv jiné období života člověka významné při jeho vývoji a plnění životních úkolů.

Starý člověk má svůj význam pro společnost, jak potvrzuje uvedený výzkum Saka a Kolesárové. Společnost může využívat bohatství zkušeností, dovedností, názory, hodnoty a postoje seniorů. Senioři mají nezastupitelný stabilizační význam struktury společnosti. Ale na druhou stranu zde vystupuje negativní postoj ke stáří, který je deklarován medií a politiky, ale také některými mladými lidmi, kteří zastávají názor, že staří jsou pro společnost přítěží. Když jsme se však v práci zaměřili na postoj, který převládá v populaci, zjistili jsme, že negativní obraz stáří není tak definitivně rozšířen, ale že většina populace stále oceňuje přínos seniorů, ať ve společnosti, tak v rodinném systému. Z toho vyplývá, že negativní pohled na seniory šířený medií je uměle vyvolaný.

Ačkoli se všeobecně přijímá názor, že v dřívějších dobách, žili generace pospolu a spokojeně si pomáhali, ukázali jsme si, že společnému soužití nedocházelo vždy během historie. Různá období v historii byla pro přežití starých lidí velmi těžká. Často ke společnému soužití ani nemohlo dojít, protože lidé umírali příliš mladí, než aby zažili svá vnoučata. Pokud k soužití docházelo formou výměnků, jednalo se o předem dohodnutý obchod, kterým se starší rodiče zajišťovali na stáří.

Ve všech dobách měli mladí a silní lidé určitý kritický postoj ke starým slabým lidem a staří zase kritizovali nerozvážnost mladých. Vzhledem k jejich diametrálně odlišným úkolům, se tyto generace míjeli ve svých záměrech a snahách. Již Galenos nebo Cicero měli názory na staré, které nejsou příliš odlišné od názorů dnešních mladých lidí k seniorům. V dnešní době dochází však ještě k nové propasti mezi generacemi vzhledem k lámání věků – věku

generace gramotnosti, v které kulturnost a čtení knih byly přirozenou součástí této generace. A kyber generace, která vyrostla uprostřed počítačů a elektrotechniky, a již ji nic neříkají klasické knihy, nerozvíjí svou sociálnost setkáváním tváří v tvář, aby si vytvořila hodnoty uprostřed každodenních kontaktů, ale její postoje a hodnoty jsou často ovlivňovány, zobrazováním skutečnosti v médiích.

Specifický význam seniorů nastal v době, kdy se změnila klasická role ženy, která se octla v konfliktu mezi domácností a staráním o děti a její kariérou. Tím se rozvinula role prarodičů, kteří se starají a intenzivněji podporují péči o vnoučata. Zde se odráží velký potenciál významu prarodičů pro novou generaci. Kromě samotné péče je tento význam velký především v předávání hodnot a postojů, což jsou věci, které se vývojem doby nemění, ať se společnost vyvíjí, jakým chce směrem. V žádné době společnost neoslavovala slabochy a lidé neměli pozitivní vztah k arogantním a hloupým jedincům. Senior je ochránce těchto hodnot, které může předávat vnukům.

S významem prarodičů pro vnoučata souvisí také zvládnutí vývojového úkolu seniorem, jeho moudrost. Jedině když se starší člověk vyrovná se vším, co v životě prožil, stane se celistvým, tak může předávat dětem odvalu do života a důvěru, že se v životě dají zvládnout i těžké okamžiky, protože je prarodiče zvládli a nezlomilo je to. Pro vnoučata je také prarodič žijící „historická“ postava, která mu může živě zprostředkovat minulé události včetně událostí, které se staly jeho předkům. Dítě může tak přirozeně vrůst do kořenů kontinuity jeho rodu a ve vlastnostech předků poznávat některé své vlastnosti, které zdědilo.

Ale i nejmladší generace má význam pro život prarodičů tím, že se lépe orientuje v současném světě a může současný svět seniorům zprostředkovat. Pokud se dobře zdaří navázat vztah prarodič – vnouče. Vnouče má dost času a ochotně pomůže prarodiči, když zeslábne a bude potřebovat péči.

Můžeme tedy říci, že v dnešní době mají senioři velký vliv na mladou generaci a mají nezastupitelnou úlohu ve společnosti. Zde se hodí zmínit shrnutí výzkumu Saka a Kolesové⁹¹, kteří píší, že existuje optimum v rozložení podílu moci jednotlivých generací a čím větší odchýlení od tohoto optima, tím horší důsledky znamená pro společnost. Jestliže tedy budou mít senioři uznávané místo ve společnosti, které jim náleží, bude to přínosné pro celou společnost. Autoři tak uzavírají poukázání na historickou etapu v nichž byla potlačena pozice a funkce staré generace a adorována mládež, které bylo přiznáno právo rozhodovat, ačkoli tato etapa byla v době své současnosti hodnocena pozitivně, přinesla problematické důsledky do budoucnosti.

⁹¹ Sak, Petr. Kolesárová, Karolína. Sociologie stáří a seniorů. 1. vyd. Praha: Grada Publishing 2012. s. 159.

Seznam literatury

Monografie:

- Alan, Josef. Etapy života očima sociologie. Praha: Panorama 1989.
- Dirx, Ruth. Znovuobjevení prarodičů (Die Wiederentdeckung der Grosseltern). Ravensburg: Otto Maier Verlag 1976.
- Farková, Marie. Dospělost a její variabilita. Praha: Grada Publishing 2009.
- Grun, Anselm. Umění stárnout. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 2009.
- Hamplová, Dana a kolektiv. Životní cyklus sociologické a demografické perspektivy. Praha: Sociologický ústav AVČR 2006.
- Haškovcová, Helena. Fenomén stáří. Praha: Panorama 1990.
- Hauserová-Schönerová, Isabella. Děti potřebují prarodiče. Praha: Portál 1996.
- Holmerová, Iva a kolektiv. Vybrané kapitoly z gerontologie. 2. dopl. vyd., Praha: Česká alzheimerská společnost 2003.
- Klvetová, Dana, Dlabačová, Irena. Motivační prvky při práci se seniory. Praha: Grada Publishing 2008.
- Langmeier, J., Krejčířová, D. Vývojová psychologie. Praha: Grada Publishing 1998.
- Livingston, Gordon. Příliš brzy starý, příliš pozdě moudrý. Praha: Nakladatelství Pavel Dobrovský - BETA 2006.
- Matějček, Zdeněk. Dytrych, Zdeněk. Radosti a strasti prarodičů aneb Když máme vnoučata. 1. vyd. Praha: Grada 1997.
- Možný, Ivo. Moderní rodina (mýty a skutečnost). Brno: Blok 1990.
- Možný, Ivo. Rodina a společnost. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006.

Pokorná, Andrea. Komunikace se seniory. Praha: Grada Publishing 2010.

Rabušicová, Milada a kolektiv. O mezigeneračním učení. Brno: Masarykova univerzita 2011.

Řičan, Pavel. Psychologie. Praha: Portál 2005.

Sak, Petr. Kolesárová, Karolína. Sociologie stáří a seniorů. 1. vyd. Praha: Grada Publishing 2012.

Stuart-Hamilton, Ian. Psychologie stárnutí. Praha: Portál 1999.

Šiklová, Jiřina. Deník staré paní. Praha: Kalich 2003.

Tanská, Nataša. Proč jdeme mladým na nervy? Praha: Nakladatelství MOTTO 2001.

Tošnerová, Tamara. Ageismus. Průvodce stereotypy a mýty o stáří. 1. vyd. Praha: Ústav lékařské etiky UK 2002.

Vágnerová, Marie. Vývojová psychologie II. dospělost a stáří. Praha: Karolinum 2007.

Zavázalová, Helena. Vybrané kapitoly ze sociální gerontologie. Praha: Karolinum, 2001.

Zdravé stárnutí: výzva Evropě: stručná verze. 1. vyd. Praha: Státní zdravotní ústav, 2008.

Internetové zdroje:

Rabušic, Ladislav. Stárnutí populace jako pohroma nebo jako sociální výzva? [online] 2002 URL: <http://praha.vupsv.cz/fulltext/starpop.pdf> (cit.10.5.2014).

Vohralíková, Lenka. Rabušic, Ladislav. Čeští senioři včera, dnes a zítra. [online] 2004 URL: http://praha.vupsv.cz/fulltext/vz_149.pdf (cit.10.5.2014)

Handlovský, Michal. Prarodiče jejich význam a důležitost. [online]. 19.8.2011
URL: <http://www.celostnimediceina.cz/prarodice-jejich-vyznam-a-dulezitost.htm> (cit.5.5.2014).

Ageismus [online] URL: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Ageismus> (cit.5.5.2016).